

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Димитър Милчев Вацов,
Департамент „Философия и социология“, НБУ,
професионално направление 2.3 Философия

върху научните трудове
за участие в конкурс
за заемане на академичната длъжност “професор”
по професионално направление
2.1 Филология (Теория на литературата),
обявен в ДВ, бр. 88 от 18.10.2024 г.

с единствен кандидат доц. д-р Дарин Войнов Тенев

Кандидатът доц. д-р Дарин Тенев участва в конкурса с две монографии (с общ обем 791 с.) и с 21 статии и студии. Той владее 5 езика, специализирал е два пъти в Япония, както и в Кьолн, Мюнстер, Берлин, Ню Йорк и Венеция. Има забележителен изследователски и преподавателски опит, свързан най-вече с два български университета - Софийския и Пловдивския. След хабилитацията си през 2014 г. е водил и води 30 лекционни курса в различни програми и факултети на СУ и ПУ, изнесъл е 15 лекции в чуждестранни университети, участвал е с доклади в 117 национални и международни конференции, бил е член на множество научни и литературни журита, регистрирани са над 100 цитирания на негови текстове (за общо 950 точки). Той отговаря на всички формални изисквания за заемането на високата длъжност “професор” по 2.1 Филология (Теория на литературата). Не се намирам в конфликт на интереси с него.

“Модалната аналитика” като ново изследователско поле

През последните десетина години стъпка по стъпка - видно от публикациите, приложени по конкурса - Дарин Тенев открива достъп до цяло едно ново изследователско поле. Вероятно учените, направили подобен принос - откритие на изследователско поле, - в цялата

история на науката са двуцифрено или най-много трицифрено число. В самото начало посочвам този генерален принос, който надхвърля многократно критериите за професура, за да не съм ангажиран повече с уточняване на отделни по-конкретни приноси - те са изключително многобройни и са точно представени в справката на кандидата по конкурса. Ще си позволя свободата просто да навляза в новото поле по стъпките на откривателя му като не толкова го хваля (което той напълно заслужава), колкото - където мога - ще правя критични бележки и ще задавам въпроси с надеждата да помогна за допълнителното му разкриване.

Програмен за откриването на новото поле е последният том на Тенев “Лабиринтът на модалностите” (2024). В него ретроспективно търсенията му от последното десетилетие (а и по-назад във времето - от зората на биографичното академично време на автора, когато фокусът му е бил върху литературните модели и литературната потенциалност), са превърнати в изследователска програма, т.е. в изцяло проспективно насочен проект. Рамката на този проект - донякъде твърде скромно наречена “Контури” - е зададена в първия едноименен дял на книгата, състоящ се от четири базисни студии.

Специфичен тип генеалогия на новата програма представлява предишният сериозен том - монографията “Три лекции върху Хайдегер. Модалност и индексичност в *Битие и време*” (2023). Там иманентната критична реконструкция на прочутия труд на Хайдегер - и по-точно на проблематиката на модалността и индексичността в него - постепенно подготвя концептуалната рамка, в която ще се дефинира проектът от последната книга (Тенев дори казва, че работата върху Хайдегер “може да се чете като дълга глава” от “Лабиринта” - 2024, с. 12). Подобна подготвителна роля са играли и приложените по конкурса 21 статии и студии след хабилитацията на кандидата. Затова и около половината от тях са били преработени и интегрирани в тома “Лабиринтът на модалностите” (2024), докато другата половина - макар няколко да са писани по съвсем различни академични поводи и теми - неизменно се връщат към централния фокус на автора им, т.е. откриват аспекти на индексичността и модалността. Тъй че изследователската програма от “Лабиринта” е продукт на голям синтез, към който ретроспективно изглежда, че е насочен целият творчески път на кандидата.

И все пак, какво е новото изследователско поле?

Нека припомним общото положение, че, за да се открие ново поле, трябва да се изработи съответната оптика за наблюдението му - инак няма как то да бъде видяно като едно поле. И Тенев го прави. Той нарича своята нова оптика “модална аналитика” (или “мултимодална аналитика” - 2024, с. 14; 25). Съответно “[м]ножествеността на

модалностите е основният изследователски обект” (пак там, с. 10). Аналитиката на модалностите обаче постепенно довежда Дарин Тенев до нуждата от анализ и на още един феномен - индексичността, - с който модалностите се оказват тясно преплетени. Така предмет на изследването постепенно стават връзките между модалности и индексичност, а още по-точно - начините, по които модалностите се индексикализират, а индексичността се модализира. Така аналитиката на Тенев, бих си позволил да добавя, става “индексично-модална”.

“Самите понятия (индексичност и модалност - бел. Д.В.) принадлежат на повече от една изследователска област - езикознание, логика, онтология, феноменология, психология, социология, етнометодология, етика, литературознание, културология и други; и въпросът за отношението помежду им не е сводим и не би трябвало да бъде свеждан до една от тях, което обаче не означава, че следва да се омаловажава собственият принос на всяка от тези области за по-доброто разбиране на понятията.” (пак там, с. 65). Така че “няма такава дисциплина” (пак там, с. 12), която да има монопол над очертаното научно поле, а достъпът до него е трансдисциплинарен, като Тенев използва изброените дисциплини изключително добросъвестно и с респектираща задълбоченост, макар понякога методът му да е “контрабанден” (пак там, с. 13) - той не се бои да откъсне техни постижения от собствения им контекст и да ги пренесе през границата на дисциплината им. Самият Тенев хлабаво рубрикира областта на заниманията си като “модална философия или модално литературознание” (пак там), и може би първото - “модална философия” е по-вярно, защото не само че философска теория е разгърната, но и тази теория - през модалната аналитика - има потенциала да се превърне в обща методология не само в литературознанието, но и в другите социални и хуманитарни науки.

Какво е новото изследователско поле най-добре може да бъде показано чрез основните термини, които го рамкират. Те, от своя страна, са ясно посочени, макар, тъй като полето е ново, значенията им все още подлежат на прецизиране. В тази посока - като опит за допълнително “модализиране” на термините и въветената през тях имплицитна аксиоматика - следва да се четат и критичните ми бележки по-долу.

Модалност и индексичност

Както “модалността”, така и “индексичността” в научната литература са понятия с ненапълно установено значение - за тях няма приети еднозначни определения, а значението им варира не само помежду отделните научни дисциплини, но и вътре в тях. Едно от постиженията

на Дарин Тенев е, че във висока степен успява, без тежко да редуцира разликите помежду значенията им, меко да генерализира общото между тях, така че разликите да заработят като различни честоти в един аналитичен спектър.

За “модалността” - без да се впуска в генеалогия на понятието - важно е отбелязването на Тенев, че то има корена си от “модус”; но и че “преминаването от модуси към модалности, което е белязало развитието на европейската мисъл на Новото време”, е всъщност “преминаване, което сякаш превръща една онтологическа проблематика в епистемологическа” (2024, с. 29). Ако “модусът” е начин на съществуване на битието (с емблематичен автор - Спиноза), то “модалността” става начин на познавателно отнасяне на субекта към нещата (Кант). Дарин Тенев обаче се отказва да поддържа строга разлика между онтологичното и епистемологичното и, вместо да ги противопоставя, интегрира “модус” в определението за “модалност”. Получава се комплексна двустепенна дефиниция: “[М]одалност е начинът на съществуване (1) на действие или състояние или (2) на отношението на един субект към действие или състояние.” (пак там, с. 31) Внимателният прочит на дефиницията обаче показва, че двете нива - онтологичното и епистемологичното - в нея не са просто редоположени; напротив, тук второто ниво - епистемологичното - всъщност е онтологизирано. Защото “отношението на един субект към действие или състояние” също е схванато като “начин на съществуване”. Т.е., въпреки че се запазва терминът “модалност”, имаме по-скоро връщане назад - значението на “модалността” при Тенев е върната към спинозисткото значение на “модус”: *модалността е не друго, а модус на съществуване.*

Разбира се, Тенев не реабилитира директно спинозисткия речник - със сигурност той полага системни и успешни усилия да деесенциализира модуса/модалността, доколкото изначално всяка субстанциализация на битието е отречена и е заменена с една динамология, за която множествеността и не(пред)определеността на силите е аксиома. Въпреки това пределната генерализация на модалност до “начин на съществуване” носи рискове: А какво тогава, би попитал някой, не е модалност?

На теоретично ниво, както ще видим, Тенев е готов да поеме подобен риск. На максимално спекулативно ниво той разгръща една своя “модална онтология”, която клони към хипостазирането на модалността - и на възможността като “пред-модалност” (пак там, с. 9) или “протомодалност” (2023, с. 205) — до мета-категория. Но когато става дума за специфициране на конкретно изследователско поле,

това е доста опасно, защото пределно генерализираните категории губят диференцираща способност.

В емпиричен план обаче освен риск пределната генерализация на модалността дава и несъмнени предимства. Тя дава възможност на Тенев да редоположи различните “групи” модалности, които философи, филолози и логици вече са отчленили, всеки в своето си дисциплинарно поле: атлетични; деонтични; волитивни (булематични); илокутивни; перцептивни; афективни; епистемологични; аксиологични (2024, с. 34). Всички те в новата оптика на “модалната аналитика” са *начини на съществуване* било на нещата, било на типовете отнасяния на субекта към нещата. Разбира се, “групите” не са просто заети наготово - както категориите, които всяка от тях съдържа, така и списъкът на групите не са приети като изчерпателна класификация на модалностите (пак там). Както прекомотиране (премодализация) на групите и техните членове, така и разширяване и разместване на списъка им, не само е възможно, но и очаквано. И все пак този подход отваря възможността за емпирично изследване на модалностите - най-вече със средствата на феноменологията и езиковия анализ, - и то в сравнителен план. Кое то, от своя страна, позволява на Дарин Тенев да изследва отношенията, в които различните типове модалности влизат на практика помежду си, как те се комбинират, за да произведат къси практико-логически вериги от типа “трябва да мога”, “мога да разбера”, “исках да видиш”, “видях, че трябва” и пр. Т.е. оптиката на “модалната аналитика” бива пренастроена така, че не просто да позволява трансдисциплинарни преходи и сравнения, но и да разкрие ново поле на мултимодалност на опита. Тази мултимодалност е едновременно *diferentia specififica* на новото изследователско поле, но и специален изследователски залог в програмата на Тенев, към който ще се върнем. Мултимодалността тегли нишки от експериментите на Деян Деянов и на интелектуалния му кръг с “некласическа трансцендентална логика”, “социоанализа”, “молекулярни перформативи” и пр., но изтегля тези нишки на ново ниво на яснота и аналитичен потенциал.

Дарин Тенев отваря и още един, дори и по-амбициозен план за анализ - един допълнителен хоризонт на модалната аналитика. Тя трябва да се превърне в аналитика не просто на отношенията и преходите между модалностите, на възможните практико-логически комбинаторики и трансформации между тях, но и на консолидациите и сблъсъците на силите в полето на опита, които модалностите изразяват и премодулират. Т.е. динамичната онтология, която, споменахме, е аксиоматично предпоставена като изначална множественост на не(пред)определени сили в едно поле, трябва да бъде пряко достъпена през модалната аналитика. За целта обаче трябва да се промени и значението на модалност. Като първо приближение Тенев предлага

дефиницията: “Модалност е уклон на сили, които в своето оразличаване, сблъсък и консолидиране определят състояния и протичания, като в същото време определят и субекта, формиращ се от силите, и неговото отношение.” (пак там, 57). Бих си позволил да предложа алтернативна дефиниция за размисъл: “Модалност е (възможен) начин на взаимодействие на сили. Уклонът на силите в взаимодействието, който формира субекта, от позицията на който взаимодействието се интерпретира, дава модалният наклон на същото взаимодействие.” Поставям в скоби “възможен”, за да индикирам проблем, който специално ще коментирам нататък, когато пак се върна на силовата проблематика. В няколко от есетата на “Лабиринта” Тенев я разработва през анализ на конкретни примери, схванати като представителни за различни типове силови взаимодействия - през значението на “нужно ми е/трябва ми”, през начините, по които силата/силите “растат” в различни компютърни игри, или през начините, по които те “гаснат и не достигат” в умората, и пр. Но към това ще се върнем.

Няма как да не отбележим, че в работите на Тенев силовата проблематика сякаш постепенно избуява през проблематиката на модалността, и като част от това избуяване според мен следва да се види и по-късно появилият се в творчеството му (хронологично) интерес към индексичността.¹ Защото няма как иначе да стане: ако мислим опита като поле на “оразличаване, сблъсък и консолидиране” на сили, то не може освен “начините” (модалностите) на техните взаимодействия да не адресираме и “живата” - аз бих казал “актуалната” - игра между тях. Защото силите в непосредственото си взаимодействие пряко се указват помежду си като така се оразличават една от друга (модалности), консолидират се и се сблъскват след това като формират и пряко указват съотношения на сили (мета-модалности), а после и трансформации на тези съотношения (мета-мета-модалности), и т.н.² Индекс за тази актуална работа на силите вътре и помежду преходите между модалностите е индексичността.

Разбира се, индексичността отново е недостатъчно установена категория - както като терминологични названия във философията на езика, филологията и логиката (индексикалии, деиктични изрази/маркери, демонстративни, шифтъри и т.н.), така и като значения на

¹ Зад интереса на Тенев, но и при мен и други, към проблема за индексичността следва да се видят не само концептуални мотиви, но и прякото влияние на първопроходните работи на Колю Коев, написани на български език, върху индексичността във феноменологията и етнометодологията.

² Диахронията в това изречение е логико-онтологическа, указваща стъпки на генезис, при който всяка следваща стъпка предполага предишната, макар на практика, емпирично, тези стъпки да се случват синхронно.

тези термини. Общото място - при доста спорове и разминавания - е, че, поне що се отнася до определен клас знаци (лични, показателни местоимения, наречия за време и място, и т.н.), те само ситуационно и само непосредствено указват своя референт (т.е. без това да е предварително кодифицирано в значението на знака). Тази функция на индексичността - недетерминираното актуално указване кое към какво се отнася - може обаче да бъде видяна и като функция на всеки знак (на всяко име или израз в актуална употреба), а дори и като функция на всяко нещо в света. (2024, с. 67-69) Последното разширено разбиране на проблема за индексичността като свойство на всеки феномен е най-отчетливо във феноменологията, деконструкцията и етнометодологията, където тя е обозначена като “интенционалност” при Хусерл или като “препращане” (Verweisung) и “показване” (Zeigen) при Хайдегер, но - особено при последния - “индексично е всичко около нас”; “[в]сичко в света е - нека го кажа с друга дума - *индекс*.” (2023, с. 153; 134).

Както и в случая с модалността, Дарин Тенев приема максимално широко определение за индексичност, което да даде хоризонт за обзореи обглед и за сравнителен анализ на различните употреби на понятието. Неговото работно определение е: “Индексичността е начинът, по който едно нещо сочи към мрежа от отношения, в които е вписано и от които е част. Неясното “сочещо нещо” включва знаци, вещи, качества, характеристики, действия. [...] При всички положения обаче се вижда, че индексичността е обвързана с актуалността.” (2024, с. 69-70)

Въпреки че предприема максимална генерализация също и на термина “индексичност”, Тенев, внимателно работейки с различни автори, примери и контексти, не просто не смила разликите в индексичността, но се опитва да специфицира различни видове “индексичност” - типични начини на указване от едно към друго. (Дали не трябва да ги наречем и тях “модуси на индексичност”?) С каква изключителна скрупулозност той върши тази дистинктивна работа е видно най-вече в монографията му “Три лекции върху Хайдегер” - Хайдегер е може би мислителят, при когото индексичността (“препращането”) е разработена на най-много планове, без обаче да е типологично специфицирана и терминиологизирана. Това е и една от основните задачи на книгата на Тенев от 2023 г. - създаването на типология на индексичността през реконструкцията на Хайдегер. Тя е напълно успешно реализирана, но към нея ще се върнем след малко.

Преди това пак ще се фокусираме върху монографията върху Хайдегер, но през друг ключ. Ще скицираме накратко “модалната онтология” на Тенев, т.е. максимално генерализираната и в определен

смисъл спекулативна философска конструкция, която той изтегля от Хайдегер и Дерида и която той поставя под емпирично настроената си програма за “модална аналитика” (като нейна теоретична основа), но която в определени немаловажни аспекти - поне според мен - блокира потенциала на “модалната аналитика”.

Модална онтология

Проектът на Тенев се вписва в полето на съвременните онтологии на потенциалността като той ясно и аргументирано се оттласква от може би най-известната от тях - тази на Джорджо Агамбен (Виж “Срещу Бартълби” - 2024, с. 387 и сл.). Същевременно той в много пунктове се родее - и на много места концептуалните близости са показани в текстовете - с модалната онтология, разработвана от повече от две десетилетия от Боян Манчев. В крайна сметка обаче собственият онтологичен проект на Тенев изтегля основните си концептуални нишки от Хайдегер и Дерида. И този проект е развит в монографията “Три лекции върху Хайдегер”, в няколко от есетата от “Лабиринта”, както и в няколко от статиите и студиите, с които той участва в конкурса.

Трябва най-напред да подчертаем, че “Трите лекции” са много внимателна иманентна реконструкция на *Битие и време*, която започва максимално широко - като “въведение” по думите на автора - но постепенно тази реконструкция се концентрира върху проблематиката на индексичността и модалността, а подготвя и известно концептуално оттласкване на Тенев от Хайдегер, което е и експлицитно проведено в следващата книга - в “Лабиринта”. Трите лекции обаче по същество са три концентрични кръга, всеки от които стеснява обсега на предишния като го надгражда интерпретативно: с това едновременно се приближава плана на наблюдение към феномените на индексичността и модалността и се стяга концептуалният им възел.

Така първата лекция някак лежерно въвежда “начинаещия читател” в структурата на книгата и във феноменологическия метод и проследява основните моменти на екзистенцията като сякаш мимоходом - като част от “разходката” из произведението - темата за “възможността” се появява първо през “проекта” като момент на “грижата”, после през “разбирането”, “подръчността” и т.н., докато “индексичността” естествено пробива през други Хайдегерови понятия - “разположеността” (Befindlichkeit), “мрежата от релевантности/позиционни препращания” (Bewandtnis), през “херменевтичното като” и пр. Във втората лекция същата екзистенциална аналитика е повторена, но, както и в оригинала на Хайдегер, тук тя е поставена в хоризонта на времето: “възможността” и “препращането”, както са вписани и в други Хайдегерови термини, съответно също са превъртени назад и напред

през екстазите на времето. В края на втората лекция е наченато и авторското типологизиране на индексичността през Хайдегер, което Тенев завършва в третата лекция. Третата лекция е най-важна не само защото завършва току що споменатата типология, дори не само затова, че завършва интерпретацията на *Битие и време* по един убедителен начин, а защото на тази база изгражда теоретичен модел за схващане на индексичността и модалността, който да работи и отвъд Хайдегер.

В третата лекция през аналитиката на смъртта като най-автентичната възможност на Dasein - възможността за собствената му невъзможност - бива изведено едно спекулативно генерализирано и автореференциално понятие за “възможност”:

“Възможността се обръща към себе си и така се овъзможностява. Защо? Защото изпреварва себе си, тя е себе си, доколкото изпреварва себе си. В изпреварването тя вече не е определима от нищо светово, тя е неопределена, непредопределена и непредопределима. Ала в същото време [в] това изпреварване тя има вътрешна граница, която е част от нея.” (2023, с. 174)

Тази интерпретация е напълно вярна на Хайдегер, но дали тя може да се използва отвъд него? Може ли тя да избяга от мистицизма и крипто-есенциализма на Хайдегер, който тотализира и изпразва от съдържание различни думи - “Смъртта”, “Нищото”, “Бъдещето” и пр., - свежда значението им до чиста негативност като в същото време скрито им подставя идентичност (която е неразличима от собствената материалност - фонетична, писмена - на думата, въпреки), но която позволява на думата да играе ролята на класически метафизичен субект, който раздава картите - автентичните възможности? На тези въпроси Тенев ще се опита да отговори в “Лабиринта”.

Тук обаче той на първо време разработва версия на онтологичната разлика при Хайдегер - между онтично и онтологическо отнасяне към биващото, - при която се оказва, че модалност и индексичност се оказват взаимно субординирани, макар и по противоположен начин в двата плана. С ясни схеми Дарин Тенев ни показва, че при онтично отнасяне - “в плана на пропадналостта” - указването на възможности тръгва от предметното (Besorgte, предмета на грижа) към Dasein, за да се върне после обратно от Dasein към предметното; при това просто кръгово движение изконната възможност на Dasein - неговата невъзможност - остава потулена или забравена (пак там, фиг. 11, с. 191). В този план обаче - “[в] плана вътре-светово срещащото се биващо модалностите се явяват подчинени на индексикалиите.” (с. 163) Т.е. - просто казано - какво е възможно и какво не, това е въпрос на актуално указване, тук и сега. Но това отнасяне “не е истинско, не е автентично” (с. 164). Напротив, при автентичното онтологическо отнасяне към “биващото в хоризонта на битието” Dasein най-напред се

отнася към собствената си невъзможност, която е изначалната възможност на екзистенцията, и едва оттук посяга към подръчното, което отново указва възможности (пак там, фиг. 12, с. 192). Важното тук е, че възможностите, които подръчното предоставя, вече не са предопределени, фиксирани възможности - доколкото изходната възможност е невъзможността, то и онтичните възможности така се оказват отворени, непредопределени. Защото изходната възможност е "възможността, която не е заловена, не е закотвена в действителността, във вътре-световото. Тя няма опора в нищо, тя е овъзможностяваща се" (с. 193). Тя отваря и вътре-световите възможности.

В някакъв смисъл тази изначална възможност не просто отваря онтичните възможности - доколкото през нея Dasein се отнася към предметното - но тя, изглежда, е и собствено продуктивна - по-скоро тя създава онтичните възможности, а и другите модалности на екзистенцията (афективни, волитивни, деонтични и пр.)³:

"Оказа се, че когато слезем на етажа на всекидневните занимания, възможността е свързана с много други модалности. Може да отидем и по-далече. *Когато възможността се закрепил за вътре-световото биващо, възникват други модалности*" (с. 198).

Все пак за мен не става напълно ясно доколко мета-възможността е активна и креативна спрямо вътре-световите възможности и другите модалности. Други пасажии подсказват, че онтичните възможности и другите модалности някак реактивно се обособяват на нейния фон, изтласквайки я в забрава:

"[Б]их подчертал, че в никой от случаите с другите модалности това, че ние сменяме модалността или че се появява нова модалност, не ще рече, че възможността изчезва. То означава, че сега други модалности работят върху, модализируют възможността - и я ограничават, като по един или друг начин я подчиняват на действителното, изключват я, изтласкват я, прекъсват връзката ѝ с вътресветовото. Така възможността бива разбрана като възможност само за това и това, или като нещо, което трябва да бъде изтласкано и т.н. Или изобщо не бива разбрана като възможност." (пак там)

Изглежда, че Дарин Тенев се опитва да държи двата плана на Хайдегер - онтичния и онтологичния - не като рязко разграничени и несводими един до друг, а като насрещно отворени - като "два етажа", както сам ги нарича, между които текат преходи, преминавания.

³ "В битието в света възможността е изначално преплетена с други модалности, които също могат да са насочени както към вътресветовото (обгледът, зачитането, вглеждането), така и към екзистенциалната устроеност на самото битие в света (прозрачността) (2023, с. 203).

Може би в генетичен план, гледано откъм произхода, изначалната възможност като “прото-модалност” създава модалностите и ръководи указването към тях - *“когато възможността се закрепя за вътресветовото биващо възникват други модалности”* (с. 203); и още: *“Ако следваме Битие и време, ще видим, че всеки вид индексичност има основата си в заради какво на Dasein, а така и в радикалната възможност на Dasein, възможността за неговата невъзможност, която изпреварва себе си, за да се обърне и сама да се посочи.”* (2024, с. 119) Напротив, при всекидневния поглед, гледано откъм сега-ставащото, модалностите се оказват предмет на директно указване - *“[в] плана вътре-светово срещащото се биващо модалностите се явяват подчинени на индексикалиите.”* (с. 163)

Тенев в тази връзка различава и две посоки - два смисъла - на отношението между възможност и индексичност. Що се отнася до изначалната възможност, тя се самоуказва и е наречена “възможност за указване” (“Възможността за указване сама е указана: това е самореференциалното движение на самоуказване на възможността”; тук имаме “трансцендираща света индексикалност” (2024, с. 119)) Съвсем друга е “вътре-световата индексикалност”, обозначена като “указване на възможност” (пак там). Изглежда, че “трансцендиращата света индексикалност” е условие на възможност за “вътре-световата индексикалност”.

Не съм напълно сигурен обаче в тази моя реконструкция на казаното от Тенев. Мисля, че ако тук действително се допуска корелация от типа, който разпознавам, тя трябва тепърва да се изясни по-детайлно. А и по-ясно да се разграничи кое от казаното е просто интерпретация на Хайдегер и кое е теза на Тенев.

Впрочем Дарин Тенев съвсем експлицитно се оттласква от Хайдегер, но не в “Трите лекции”, а в “Лабиринта”. Третото есе - “Модалната тайна на индексичността (прочит на индексите при Дерида и Хайдегер)” - облягайки се на Дерида, иска да отдалечи идеята за самоуказващата се възможност от криптометафизичните ѝ рудименти при Хайдегер. “[С]амоуказването при Дерида не е свързано с трансценденция, нито пък е трансцендентално. То е изцяло емпирично. Радикално емпирично.” (пак там, с. 127) Възможността се появява през “повторимостта” - постструктуралистският (деконструиран и прагматизиран) заместник на “структурата” при Дерида. Едва повторимостта на белега създава възможност, включително възможност за указване на друго. Но тази възможност е самоуказваща се. “Повторимостта на белега указва възможността за указване, но за да направи това, актуалната указваща функция трябва да бъде суспендирана тук и сега.” (с. 122). Ако се опитам да го предам с мои думи, знакът, но и всяко нещо, за да може да указва към друго, първо трябва да е повторим, т.е. да указва към себе си. Ако съм го разбрал

правилно, на това бих възразил пряко: В афективния ни опит всяко нещо препраща към друго, дори и преди да сме се научили какво е “едното нещо” и какво е “другото”, преди да можем да ги разпознаем като същите, т.е. да ги повторим. Съвсем същото е и когато слушаме реч на чужд език: чуваме звуци, всеки от тях препраща към други звуци, но още не можем да разпознаем думите, не можем да ги повторим, камо ли да разпознаем тяхното значение. Едва практическото повторение, което само е неповторимо и индексично, редуцира актуалната индексичност до повторимост, с което се създава възможност - възможност за автореференциалност. Но това е един друг аксиоматичен прочит на радикалния емпиризъм - радикалната прагматика, която самият аз развивам.

Все пак като мото на работата на Тенев може да бъде изведено: “Модалната тайна на индексичността, която Хайдегер и Дерида са разкрили, е, че индексичността в крайна сметка има основата си в модалността, при това в една модалност без основа, възможност, която никога не присъства и не е настояща, възможност, която сама може да бъде единствено указвана в самореференциалното движение на индексикалите.” (2024, с. 123)

В други свои текстове Дарин Тенев разгръща триадична структура на своята архи-възможност. Той експлицитно критикува Агамбен, че, макар да е успял през преработката на Аристотеловата *dynamis* да върне на “възможността” значението на съпротива, все пак той е успял да направи това само негативно, чрез просто отрицание на традиционно схванатата възможност: след като дълго традицията е държала *dynamis* като “възможност да” или “способност да”, Агамбен я е редуцирал до “възможност да не” или “способност да не”. Тенев обаче предполага, че в основата както на “моженето да”, така и в “моженето да не” стои безосновната възможност на “невъзможността”. “Не моженето”, “моженето да” и “моженето да не” формират динамична “троица”, в която “не моженето” е първичното. И тук пак чуваме Дерида: “Когато невъзможното *стане* възможно, се случва събитието.” (цит. по Тенев 2024, с. 404). Именно в събитието се раждат и специфично модализирани актуални възможности и невъзможности: “В разгръщането си невъзможността се разпластява онтологически и се пораждат версии на възможност и невъзможност без инвариант.” (с. 405) Т.е. появяват се различни модалности на възможността: различните “не мога” на умората и “не мога” на неспособността, “не може” на забраната и “не може” на логическата невъзможност, които, всяко определено за себе си, не са сводими едно до друго, нито до една обща определена невъзможност. Както вече видяхме, в едно понататъшно усилване на тезата, от базисната (не)възможност се раждат и другите модалности (деонтични, афективни и т.н.).

Контурът на модалната онтология на Дарин Тенев вече е достатъчно очертан, за да си позволя да поставя критични въпроси.

Единият вече го поставих, а съм го поставял и преди: Не рискува ли хипостазирането на една категория - (не)възможността - да превърне същата тази категория в метафизически мета-субект: в *deus ex machina*, с който всичко може да се обясни? Все пак просто да обвиниш някого в метафизичност днес вече е безсмислено. Тук трябва да отчетем известното: пределната генерализация е неизбежна при всеки опит за формулиране на философска аксиоматика - защото на такова пределно ниво на абстракция термините стават "регулативни", ако цитираме Кант, или, казано иначе и малко по-радикално, те стават "празни означаващи" в смисъла на Дерида и Лакло. Тъй че сама по себе си пределната генерализация не е беда.

Тя става беда, ако термините изгубят каквато и да е различителна способност, когато бъдат върнати към някаква емпирия (ако спрат да бъдат фалшифицируеми, би казал Попър, или да провеждат някаква разлика в практиката, по-мекко би казал Рорти!). И тъй като емпирията никога не ни е дадена "гола", необлечена в термини, то и тестът за различителната способност на термините е винаги сравнение с други термини.

Особено впечатляващо за мен е, че въпреки свръхвниманието на Тенев към "възможността", във висока степен неопределено остава значението на една друга класическа модалност, с която възможността традиционно е спрегната - "действителността" (или една нейна по-съвременна и по-динамизирана версия, поне на български език - "актуалността"). Разбира се, актуалността след Хайдегер следва да бъде мислена отвъд метафизиката на присъствието - тя не трябва да бъде редуцирана до просто "наличие", "презентност". За самия Хайдегер, както и сам Тенев изтъква, "наличното" е по-скоро оптическа илюзия, редукативен начин на гледане, който "взема предвид само един елемент, откъсвайки го от останалите, прекъсвайки връзките с тях" (2023, с. 201), т.е. игнорирайки естествената актуална индексичност, с която всяко подръчно се характеризира. "Наличието" е отклонение, дефицит, продукт на редукативна онтологична нагласа, но в собствен смисъл то не съществува.

Имам усещането обаче, че Тенев избягва този термин (актуалността) - той впрочем относително рядко се появява в текстовете му, - защото често го мисли именно по този начин, като проста презентност. В случаите, в които все пак го употребява, той най-често подозира

редукция на актуалността до презентност у другиго: например, когато критикува Агамбен или спори с мен.

Вън от нашите спорове с Тенев, важно ми се струва актуалност и възможност да бъдат ясно терминологично разграничени. Най-малкото защото редица феномени - и на първо място индексичността и модалността - изискват това. По собствената формулировка на Тенев някакси неизбежно “индексичността е обвързана с актуалността” (2024, с. 70), докато различни модалности предполагат различни “сили на актуализация” (с. 193). И изобщо как да схванем актуалността: тя една от модалностите ли е или е нещо друго?

В тази връзка е добре да се тематизира специално и отношението между “възможност/модалност”, “индексичност” и “сили”. Общата заявка на Тенев е, че прави не дори онтология, а на по-дълбоко ниво *динамология* (с. 9; 272), както и че дълбинната предпоставка на индексичността и модалността са силите, техните различавания, сблъсъци и консолидации. Но тогава има нужда допълнително да се поясни: Модалностите сили ли са? Или са възможни начини на взаимодействие на сили, на тяхното съприкосновение и констелиране? Съответно актовете, мислени от Дарин като “снопове” от по-малки актове, те актуални ли са или са някакъв тип модалност? И как се отнасят индексичност и сила? Силите ли указват към други сили или указването различава силите?

И не на последно място следва да се изясни по-добре и отношението между “възможност” и “модалност”. Ако за връзката между изначалната възможност и онтичните възможности през Хайдегер е подадена логика за разбирането им, все пак не е пояснено в какъв смисъл “другите модалности” (деонтични, ефективни, волитивни, перформативни и пр.) се отнасят към възможността? Дали другите модалности не са “възможни начини на отнасяне на субекта към действия и състояния” или - дори по-просто - “възможни начини на отнасяне на едно към друго”? А ако е последното, тогава няма ли да се окаже, че **модалностите са възможни** (обичайни, типични, повторими) **индексични модуси** (форми на указване от едно към друго)?

Разбира се, тези въпроси са отворени, включително за мен самия. Те сами трасират посоки за разгръщане на новото изследователско поле, открито от Тенев.

Заклучение

Би трябвало да се реконструират допълнително и други значими приноси на модалната аналитика: 1) типологията на индексичността; 2) трансмодалната аналитика, показваща типовете преходи между

модалностите и тяхното сглобяване в модални вериги; 3) типологията на индексикализациите на модалностите и модализациите на индексичността; 4) аналитиката на силовите отношения през модалността.

Рецензията обаче трябва някъде да завърши.

Затова в заключение с абсолютна категоричност заявявам, че гласувам убедено ЗА това на доц. д-р Дарин Тенев да бъде присъдена **академичната длъжност “професор”** по професионално направление 2.1 Филология (Теория на литературата). Призовавам за същото членовете на научното жури и състава на факултетния съвет на ФСФ на СУ!

София,
17.03.2025 г.

С уважение:
проф. д-р Димитър Вацов